

LEONARDA MARIAK

LEKSYKA PRZYRODNICZA W KORESPONDENCJI PRYWATNEJ HENRYKA SIENKIEWICZA (ANALIZA FORMALNO-SEMANTYCZNA)

WSTĘP

Henryk Sienkiewicz należy do grona największych i najbardziej płodnych polskich epistolografów¹. Zachowana korespondencja pisarza liczy około 3,5 tysiąca listów i prawdopodobnie stanowi niewielką część całej jego korespondencji, której zbiór mógł liczyć nawet 15 tysięcy listów². Zdaniem Juliana Krzyżanowskiego („Wstęp” 6-7) liczba ta wcale nie jest przesadzona, skoro w okresie największej popularności pisarz otrzymywał 400 listów miesięcznie i na większość z nich odpowiadał. W skład Sienkiewiczowskiej epistolografii wchodzi oprócz listów-reportaży z Ameryki (Sienkiewicz, *Listy z podróży*) i z Afryki (Sienkiewicz, *Listy z Afryki*), listów oficjalnych (Sienkiewicz, *Listy* t. 1, cz. 1-2; t. 3, cz. 1-3, t. 5, cz. 1-3) adresowanych do kilkudziesięciu osób ówczesnego życia społecznego, politycznego i kulturalnego, także listy prywatne, pisane do siedmiorga członków najbliższej rodziny (Sienkiewicz, *Listy*, t. 2, cz. 1-3, t. 4, cz. 1-3), czyli trzech kolejnych żon: Marii z Szetkiewiczów – 10 listów, Marii z Wołodkowiczów – 6 listów, Marii z Babskich – 600 listów; dwojga dzieci: córki – Jadwigi – 92 listy, syna – Henryka Józefa – 66 listów, siostry – Heleny –

Dr hab. LEONARDA MARIAK, prof. US – Uniwersytet Szczeciński, Wydział Filologiczny, Instytut Językoznawstwa; adres do korespondencji: al. Piastów 40b, bud. 4, 71-065 Szczecin; e-mail: leonarda.mariak@usz.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9922-954X>.

¹ Do klasyków epistolografii polskiej można zaliczyć takich pisarzy, jak Adam Naruszewicz, Zygmunt Krasiński, Juliusz Słowacki, Eliza Orzeszkowa, Stefan Żeromski, Stanisław Brzozowski i in. (zob. (SLP 483-485, hasło *List*).

² Sienkiewicz nie tworzył, tak jak np. Eliza Orzeszkowa, archiwum listów odbieranych, co pozwoliłoby, chociaż w przybliżeniu, określić liczbę odpowiedzi. Częste podróże również nie sprzyjały przechowywaniu korespondencji, ponieważ większość otrzymywanych listów pisarz wyrzucał do kosza. Wreszcie znaczna część listów, które Sienkiewicz zatrzymał, zaginęła lub uległa zniszczeniu podczas obu wojen światowych.

64 listy oraz szwagierki – Jadwigi z Szetkiewiczów Janczewskiej – 563 listy. Obszerny i różnorodny pod względem struktury, podejmowanej problematyki i cech językowych korpus listów dostarcza współczesnemu czytelnikowi cennych informacji na temat życia prywatnego, towarzyskiego, uczuciowego i rodzinnego Sienkiewicza oraz słabo dotąd poznanych cech jego idiolektu, właściwych sferze twórczości pozaartystycznej.

Celem niniejszego szkicu będzie analiza formalna, semantyczna i funkcjonalna leksyki z pola semantycznego³ PRZYRODA, wchodzącej w skład tworzywa językowego listów prywatnych Henryka Sienkiewicza⁴. Wybór tej warstwy słownej jako przedmiotu refleksji nie jest przypadkowy. W dotychczasowych opracowaniach badacze zajmowali się wprawdzie Sienkiewiczowskimi kreacjami przyrody (Najder; Widerman; Szczaus, „Pola światła i cienia” i „Pole barw”; Mariak, „Językowa kreacja Kozaka”; Kowalska; Pietrzak; Szamryk; Adamek-Świechowska; Kowalska i Pietrzak), ale tylko w ramach jego twórczości literackiej i publicystycznej. Podjęte w niniejszym szkicu badania poszerzą naszą wiedzę na temat cech idiolektu pisarza w sferze piśmiennictwa o charakterze użytkowym, a więc niezdeteminowanego wymogami literackości oraz zasadami stylistyki i sztuki słowa (STL 258-259, hasło *Literackość*). Pośrednio możliwe będzie także ustalenie, jaką wiedzą przyrodniczą dysponował Sienkiewicz oraz jaki był jego stosunek do natury.

Na użytek tego artykułu przyjmuję za SJPDor szerokie rozumienie pojęcia *przyroda* i traktuję jako ‘całokształt świata organicznego i nieorganicznego, ogół rzeczy i zjawisk fizycznych oraz stosunków zachodzących między nimi; świat roślinny i zwierzęcy wraz z terenem, na którym występuje’. W zakres badanego pola włączam również ciała niebieskie (słońce, księżyc, gwiazdy) oraz zjawiska atmosferyczne i pogodowe⁵.

Zebrana drogą ekscerpji linearnej baza materiałowa, na którą składają się pojedyncze wyrazy oraz połączenia wyrazowe o różnej strukturze i stopniu konwencjonalizacji, liczy 720 jednostek hasłowych, użytych ponad 2000 razy. Wszystkie zebrane leksemy wchodzą w skład ponad 400 deskrypcji poświęconych realiom przyrodniczym⁶.

³ Definicję pojęcia *pole znaczeniowe* przyjmuję za Andrzejem Markowskim (84-85) i rozumiem jako ‘zespół wyrazów danego języka, które mogą się skupić wokół jakiegoś wyrazu podstawowego ze względu na jego znaczenie i które stanowią wiązkę skojarzeń, układających się wokół tego wyrazu’.

⁴ Zgromadzony materiał leksykalny charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem stylistycznym. Z tego powodu analiza zjawisk stylistycznych dotyczących leksyki przyrodniczej będzie przedmiotem rozważań w odrębnym opracowaniu.

⁵ Zob. strukturę pojęciową słownika według R. Halliga i W. von Wartburga (za Miodunka 159-160).

⁶ Podstawą wyboru leksyki były wszystkie cytaty tematycznie związane z przyrodą, bez względu na ich długość czy wartość stylistyczną, ale o dających się uchwycić granicach.

I. ANALIZA SEMANTYCZNA I FORMALNA LEKSYKI PRZYRODNICZEJ

Analizę semantyczno-formalną należy rozpocząć (zgodnie z przyjętą metodą filologiczną) od wskazania najważniejszych grup semantycznych, w których skład weszła leksyka przyrodnicza. Całość materiału tworzy sześć grup znaczeniowych: świat zwierząt, świat roślin, zjawiska atmosferyczne, meteorologiczne i pogodowe, ziemia, woda, niebo i ciała niebieskie.

1. ŚWIAT ZWIERZĄT (218; 485)⁷

akademiczek ‘żart. o bardzo mądrym psie’⁸, *aktynia* ‘zwierzę morskie, ukwiał’, *amfibia* ‘zwierzę przystosowane do życia w wodzie i na lądzie’, *angor* ‘kot rasy angorskiej’, *antylopa* (2)⁹, *baran*, *bawół* (4), *bawół afrykański*, *bażant* (2), *beczeć*, *bestia* ‘olbrzymi głowonóg’, *bobak* ‘świstak stepowy’, *bocian*, *Brycho* (2) / *Bryś* ‘imię psa’ (3), *budka* ‘domek dla ptaków’, *Burek* ‘imię psa’ (2), *byk* (6), *Celer* ‘imię psa’, *Cezar* ‘imię psa’, *chart* (4), *chruściel* ‘ptak wodny’, *czajki*, *ćma*, *długouchy* ‘o psie z długimi uszami’, *dublet* ‘strzał z dubeltówki, trafiający w dwie sztuki zwierzyny’ *‘dusza złota* (2) ‘pies’, *dyk* ‘rus. dzik’, *dzik* (17), *dzikie zwierzęta*, *dzikszy*, *dziób*, *Finka* ‘imię psa’, *Foka* ‘imię psa’, *foka*, *głowonóg* ‘mięczak morski’, *gniazdeczko* ‘gniazdo os’, *Herb* ‘imię psa’ (3), *hipopotam* (4), *hipos* ‘hipopotam’, *indyk*, *inwentarz* (2) ‘zwierzęta domowe’, *jaja*, *jaja bażancie*, *jamnik* (2), *jaskółki*, *jeleń*, *kaczki* (2), *kania*, *karp* (3), *kąsać* (2), *kita lisia*, *klacz*, *klatka* ‘pomieszczenie dla ptaków’ (2), *kły*, *koaks* ‘głos żaby’, *kogut* ‘samiec bażanta’, *komary* (2), *koń* (7), *koń arabski*, *koń wierzchowy*, *kot* (5), *kot zwyczajny*, *kot angorski*, *kotka*, *koziół*, *krakanie* ‘tu głos orła’, *krokodyl*, *krowa*, *krywolapek*, ‘żart. o psie jamniku, który ma krótkie, krzywe łapki’, *kukać*, *kukuk* ‘głos kukulki’, *kukulka* (2), *kundys* ‘pies’, *kuropačka* ‘żart. kuropatwa’, *kuropatwa* (12), *kury* (2), *kwiczoł* ‘ptak wędrowny’, *kwilenie*, *la bestia* ‘małpa’, *lampart*, *lecieć* (2), *legowisko*, *leśni mieszkańcy*, *lew* (9), *lis* (8), *liszka* (2), *łabędź*, *łasica* (2), *Łata* ‘imię psa’ (2), *łoś* (2), *łys* ‘rus. lis’, *maciora*, *małpa* (4), *małpka*, *małpozwierz* ‘małpa’, *marmota* ‘suseł’ (2), *menażeria domowa* ‘zwierzęta domowe, inwentarz’, *menażeria wędrowna* ‘ptaki wędrowne’, *mewa* (7), *miedźwiedź* ‘żart. niedźwiedź’, *miot* (3), *mors*, *moskity* (3), *mól*, *muchy* (6), *moskity* ‘moskity’, *mustyki*, *mysz* (2), *napadać*, *niedźwiedzica*, *niedźwiedź* (5), *nosacizna*, *nosorożec*, *nury*, *odlatywać* (2), *odyniec* (2), *odyniec otropiony* ‘odyniec, którego miejsce zostało ustalone na podstawie zestawionych przez niego tropów’, *odyniec w pierwszej fazie osamotnienia* ‘dzik żyjący

⁷ W nawiasie podano ogólną liczbę jednostek hasłowych z danego pola znaczeniowego oraz ich frekwencję w całej korespondencji.

⁸ Ze względu na oszczędność miejsca pomijam cytaty ilustrujące użycie poszczególnych leksemów. Definicje podaję tylko w przypadku leksemów, których znaczenie mogłoby być niejasne (dotyczy to np. nazw własnych, metafor, neologizmów, form żartobliwych, nacechowanych ekspresywnie, nazw specjalistycznych, itp.).

⁹ Liczba w nawiasie oznacza frekwencję danego leksemu w korespondencji.

poza stadem', *ogon*, *orzeł* (3), *osy*, *owca* (3), *papuga* (2), *pierzasty*, *pies* (35), *pies angielski* 'wyżeł angielski', *piesek* (4), *pliszeczka*, *plaszczka elektryczna*, *Pokraczek* 'imię psa', *polecieć*, *polować*, *polować po czarnej stopie* 'polować w czasie, gdy nie ma śniegu i nie widać tropów zwierząt', *polowanie* (2), *postrzałek*, 'zwierzę postrzelone podczas polowania', *pożreć*, *ptaki* (5), *puchacz*, *Rask* 'imię psa', *rasa*, *rasowy* (2), *rasowy wyżeł*, *robak*, *robić szczyrby w naturze* 'polować', *róg* (4), *ryby* (2), *ryk*, *ryś*, *ryży* 'lis', *sęp*, *sierść*, *skowronki*, *słowiki* (2), *ślodka* 'ptak łowny o rdzawobrazowym upierzeniu i długim dziobie', *stoń* (2), *sójka* (2), *sroka*, *stado* (2), *stękać* 'głos spragnionego lwa, który wyczuł wodę' (2), *struś*, *suseł* (2), *szarżować* (2), *szczekać* 'tu: głos małp', *szczenięta* (2), *szczur*, *Szpak* 'imię szpaka w domu Sienkiewicza', *szlakować* 'tropić zwierzynę', *szpak*, *szpakowa*, *szpasiuńcio* 'szpak domowy Sienkiewicza', *sztuka* 'zwierzę, tu: niedźwiedź', *ślady* 'tropy zwierząt', *ślimaczek*, *świergot*, *świerki*, *świstak* (2), *tchórz*, *Tokaj* 'imię psa' (2), *Tres* (2) / *Tresor* / *Tress* / *Trezor* 'imię psa', *Tuman* 'imię psa' (3), *tygrys* (2), *ukąszenie*, *uszy* (psa), *uwić sobie* 'o ptakach: zrobić sobie gniazdo', *wąż boa*, *weterynarz* (2), *węgorz*, *wielbłąd* (2), *wiewiórka*, *wół ukraiński* 'rasa bydła stepowego o bardzo długich, lirowatych rogach', *wrona*, *wróbel* (3), *wyc*, *Wyka* / *Wykop* 'imię psa' (6), *wylęgnąć się*, *wyżeł* (3), *wyżeł niemiecki*, *wzlot*, *zagryzać*, *zajac* (9), *zdechnąć* (2), *zdożyć*, *zdychać*, *ziaba* 'żart. żaba', *zięba*, *zwierzę*, *zwierzęcy*, *zwierzokrzew* 'zwierzę morskie, kształtem przypominające roślinę; koralowiec', *żaba* (2), *żołna*, *żreć*, *żubr*, *żyrafa* (2)

2. ŚWIAT ROŚLIN (199; 484)

agawa, *akacja* (2), *aloes*, *arbuz*, *arum* 'kwiat ogrodowy rosnący w strefie śródziemnomorskiej', *badyle*, *banany*, *bania* 'dynia', *bezdzwony*, *borek sosnowy*, *bór* (2), *brzoskwinie* 'drzewa brzoskwiniowe' (2), *brzoza*, *brzoza płacząca*, *bujac* 'o gęstej, bujnej roślinności: falować na wietrze', *bujniejszy*, *buk* (2), *bukiet* (2), *caprifolium* 'roślina ozdobna, in. wiciokrzew', *cebulki* (4), *cedr*, *chochol słomiany*, *cieplarnia*, *cyklameny*, *cyprysy* (4), *cytryny* 'drzewa cytrynowe', *daktyle* 'owoce' (2), *dąb* (2), *dąb czarny*, *dąbrowa*, *drzewa* (26), *drzewo św. Jana* 'drzewo dziko rosnące lub uprawiane w regionie śródziemnomorskim, wytwarzające jadalne strąki nazywane chlebem świętojańskim', *drzewo świętojańskie*, *drzewa w pąkowiu*, *drzewko brzoskwiniowe*, *drzewo pieprzowe*, *dynia*, *egzotyczne krzewy*, *figi* 'drzewa figowe' (2) *gaj*, *gałęzie* (2), *gazon* (2), *gąszcz*, *georgia*, *gnić* (2), *gruszka* 'drzewo', *gruszki* 'owoce', *grzyby* (2), *iryisy*, *jablka* (3), *jablonie*, *jałowiec*, *jarzębina*, *jastrząb*, *jaśmin* (3), *kaktus* (2), *kaktusik*, *kapusta*, *kartofle* (5), *kasztań* (2), *kępa*, *kochia* 'roślina z rodziny komosowatych', *kolorować się na jesienno* 'o roślinach – przybierać jesienią różnorodne barwy', *kopuły jasnozielone* 'drzewa wiosną o bujnym listowiu', *krategus* 'głóg', *krzaki* (3), *krzaki laurowe*, *krzew*, *krzewy magnolii*, *kukurydza*, *kwiatki*, *kwiaty* (8), *kwiaty różnogatunkowe*, *kwiaty w doniczkach*, *kwiecie*, *kwitnąć* (6), *las* (30), *las bukowy*, *dębowy*, *las liściasty* (3), *las sosnowy*, *lasek oliwny* (2), *lasy oliwne*, *zagajnik*, *laury* (4), *liany*, *lilie*, *lipa* (2), *listki* (2), *liście* (9), *łan kukurydzy*, *łąka* (7), *łaki malaryczne*, *maić się* (2), *maki*, *mech*, *melon*, *migdały* (3) 'drzewka migdałowca', *mirty* (2), *modrzew*, *morze kwiatów*, *nasienie* (17), *niedojrzały*, *nierozwinięty* (2),

niezapominajki, ogród (16), *Ogród Botaniczny, ogród egzotyczny, ogródek, olcha* (2), *oliwki* ‘drzewka oliwne’, *olszyna, oranżeria, orzechy* ‘drzewa’ (2), *orzechy włoskie* ‘drzewa’, *ostęp* ‘trudno dostępne miejsce w puszczy, w którym mają legowiska dzikie zwierzęta’, *pachnieć, palmy* (5), *park* (12), *pąki* (2), *pąkowie* ‘młode pączki okrywające krzew lub drzewo na wiosnę’, *pień* (2), *plantacja, plantacja ryżu, platany* (4), *pleśń grzybkowa, pokos, pola kukurydzowe, pomarańcze, poprzyjmować się* ‘o roślinach: zakorzenieć się w nowym miejscu po przesadzeniu’, *porosnąć, poulegać się* ‘o owocach: leżąc, zmięknąć, dojrzeć lub stać się zbyt dojrzłym’, *poziomki* (4), *pożąć, pożółknąć, prymule* (2), *przekwitnąć, przelaszczki, puszcza, puścić* ‘o liściach: rozwinąć się’, *regiel* ‘las rosnący na stromym stoku góry’, *rosnąć* (2), *roślinność, rośliny, rozkwitnąć, rozłogi* ‘wydłużone pędy roślin płożące się pod powierzchnią ziemi lub tuż nad nią’ (2), *rozwinąć się / rozwinąć się* (4), *rozwiniecie, rozwinęty* (2), *różga, róże* (5), *rumianek, sad* (2), *salata, słoma, słonecznik, smrecek* ‘smrek, świerk’ (2), *sosna* (3), *step kukurydziany, storczyki, szata majowa* ‘majowa zieleń’, *szkółka leśna, szparagi, ślepe pączki* ‘pączki jeszcze nierozwinięte’, *świerki, tkanina młodych liści, topola* (2), *trawa* (4), *truskawki, tuje, wierzba* (2), *wierzba płacząca, więdnać, winnica* (4) *wino* ‘pnące’ (2), *winogrono, wintergarden, wiśnie* ‘drzewa’ (2), *wyrosnąć* (2), *wysadzić* ‘posadzić rośliny dookoła lub wzdłuż czegoś’ (2), *zarosły* ‘pokryty zielenią’, *zarosnąć, zarośla* (3), *zboże, zgniły, zieleńić się, zieleń, zielona fala* ‘duże skupisko bujnych roślin’, *zielona tęcza* ‘rośliny w różnych odcieniach zieleni’, *zieloność* ‘zieleń, rośliny’ (5), *zielsko, zlotogłów* ‘roślina z rodziny liliowatych’, *zlotozielona chmurka* ‘świeże, młode, delikatne wiosenne listki’, *zmurszały, zwiędły, zwiędnięty* ‘o jesiennej roślinności w Oblęgorku jesienią’, *żyto, żywoplot*

3. ZJAWISKA ATMOSFERYCZNE, METEOROLOGICZNE I POGODOWE (107; 481)

atmosfera ‘powietrze’, *biało* ‘w śniegu’, *biały* ‘ośnieżony’, *błyskawica, Boreasz* ‘Boreas – wiatr północny’, *burza* (13), *burza wietrzna, chlapać, chłodno* (3), *chłodny, chłód* (2), *ciąć* ‘o silnym deszczu’ (2), *cieplej* (4), *ciepło* (12), *ciepły* (2), *cisza, dąć, deszcz* (54), *deszcz-kapuśniak, dogrzewać* (3), *dym* ‘unoszące się w powietrzu gazy wulkaniczne’ (5), *dym siarkowy, dżdżysto* (2), *dżdżysty, Eum* ‘Eums – wiatr wschodni’, *gazy* ‘unoszące się w powietrzu wyziewy wulkaniczne’ (2), *gorąco* (2), *grad* (5), *grzmieć, grzmot* (6), *gwiżdżąco* ‘wietrznie, z odgłosem silnie wiejącego wiatru, przypominającym gwizdanie’, *halny, jesienny period burz, jesień* (11), *kita dymu* ‘opary wydobywające się z krateru Wezuwiusza’, *klimat* (5), *klimat pustynny, krupki* ‘drobne ziarenka śniegu otoczone cienką warstwą lodu’, *lać* (5), *lato* (3), *lunąć, mglisty, mgła* (2), *mistral, mokwa* ‘wilgoć w powietrzu’, *mroźnik, mroźny, mróz* (5), *niepogoda* (3), *Not* ‘Notus – wiatr południowy’, *odtając, odwilż* (2), *odwilżnie* ‘wilgotno, na skutek topnienia śniegu lub lodu’, *padać* (7), *para siarki, parno, piec* ‘o słońcu, mocno grzać’ (2), *pioruny* (3), *pióropusz dymu* ‘opary z Wezuwiusza, przypominające kształtem pióropusz’, *pogoda* (63), *pogodnie* (2), *pogodniej, pogodny, pokrapiać* (2), *pokrapywać, ponowa* ‘pierwszy śnieg, spadły na gołą ziemię, wskazujący wyraźnie trop zwierzęcia’, *popadywać, powietrze* (18), *powiew* (2), *powlec się* ‘o mgle: zasnąć’, *przezroczyłość* ‘o powietrzu czystym, rześkim’, *rosa, sammum afrykański* ‘gorący,

duszny wiatr, niosący piasek pustynny na Saharze i Pustyni Arabskiej’, *sirocco* ‘suchy i gorący wiatr znad Afryki, wiejący w basenie Morza Śródziemnego’, *ślota*, *szron* (2), *śnieg* (27), *śnieg z deszczem*, *śnieżny opad* (2), *śnieżyca*, *tęcza*, *topnieć*, *tuman* ‘mgła’, *tuman kurzu*, *ulewa* (4), *ulewny* (2), *upał* (5), *wiatr* (20), *wiatr północno-zachodni*, *wiatr z deszczem*, *wicher* (15), *wichura*, *wietrzno*, *wietrzny*, *wilgotno*, *wilgotny* (3), *wiosna* (13), *wyjąco* ‘o odgłosie wiejącego, silnego wiatru’, *zamglony*, *zamiatać* ‘o wietrze: wiejąc, zgarnąć coś z powierzchni i przesunąć na inne miejsce’, *zaspasy* (2), *Zefir* ‘Zephyrus – wiatr zachodni’, *zima* (2), *zimno* (12), *zimno* (w zn. rzecz.) (7), *zimny* (5), *żar* (2)

4. ZIEMIA (93; 217)

Afryka (2), *Alpy*, *Archipelag* ‘Wyspy Książęce’ (2), *bagno*, *Balkany*, *Barania Góra*, *bloto* (6), *blotnisty*, *brzeg* (6), *brzeg europejski*, *czub* ‘szczyt’, *dolina* (5), *góry* (29), *góry Dafni i Poikilon*, *góry Himettosi*, *Pentehkon*, *górzysty (położenie)*, *grota* (3), *grota błękitna* (2), *grota podziemna*, *grota San Germano*, *grota Sybilli Kumejskiej*, *grudka*, *grunt* (3), *grunt falisty*, *grunt gliniasty*, *Ischii* ‘wyspa w zatoce Neapolitańskiej’, *jama*, *jar* ‘dolina o wąskim dnie i stromych zboczach’, *kamień*, *kraj pustynny*, *krater* (3), *krater wulkaniczny*, *krzemień*, *kwiat siarczany* ‘siarka o bardzo drobnych kryształkach, tworząca wykwity’, *lawą* (5), *materia wulkaniczna*, *miał lawowy*, *miał wulkaniczny*, *młaka* ‘teren zabagniony, zatorfiony’(2), *nizina*, *oaza Amona* ‘oaza Siwa w zachodnim Egipcie ze świątynią Amona’, *opoka* ‘skała’, *państwo Plutona* ‘podziemia’, *piasek pustynny*, *plaża*, *płaszczyzna* ‘równina’, *podziemia*, *podziemna izba* ‘podziemna grota’, *podziemny korytarz*, *pola*, *pola lawowe*, *popiół* (2), *przylądek Miseno* ‘przylądek w zatoce Pozzuoli’, *Psia Grota* ‘grota we Włoszech nad brzegiem jeziora Agnano’ (2), *psy Hiszpanii* ‘pasmo górskie Perros d’España’, *pustynia* (2), *pustynia piaszczysta*, *pustyniowy* ‘pozbawiony roślinności, wody’, *rów* (3), *równina* (4), *równina nadmorska*, *sadza* ‘czarny proszek powstały po spaleniu pyłów wulkanicznych’, *saletra* ‘bezbarwny, czerwony lub żółtawy minerał; nitratyn’(2), *siarka* (2), *siły podziemne*, *skalisty brzeg*, *skała* (3), *skorupa* ‘zastygła lawa’ (3), *stały ląd*, *step*, *stok*, *szczyt* ‘najwyżej wzniesiona część góry’ (6), *szczyt Czamidze* ‘góra w pobliżu Sztambułu’, *turnie*, *urwisko*, *wąwóz* (3), *Wezuwiusz* ‘wulkan nad Zatoką Neapolitańską’ (5), *węgiel*, *wiszar* ‘skała, urwisko’, *wulkan* (2), *wybrzeże*, *wydzieliny wulkaniczne* ‘popiół i dym wulkaniczny’, *wyniosłość*, *wyspy* (2), *Wyspy Książęce* ‘wyspy na morzu Marmara’ (2), *wzgórza* (4), *wzgórza wulkaniczne*, *ziemia* (7), *ziemia pszena*, *ziemia żytnia* ‘ziemia, na której mogą być uprawiane pszenica lub żyto’, *Ziemia Franciszka Józefa* ‘arktyczny archipelag w północno-zachodniej części Morza Barentsa’, *żwir*

5. WODA (56; 150)

Adriatyk, *Agnano* ‘jezioro wulkaniczne niedaleko Neapolu’, *akwarium*, *bałwany* ‘fale morskie’ (2), *błękitna roztocz* ‘rozległy obszar wodny’, *Brenta* ‘rzeka we Włoszech’, *Czarne Morze*, *słodką wodą*, *fala morska*, *fale* (2), *gardziel morska* ‘cieśnina Bosfor’,

gorąca para podziemna, gorące wody, Bosfor 'cieśnina łącząca Morze Czarne z morzem Marmara', *jeziorko, jeziorko Grande, Avernus* 'jeziora w północnych Włoszech (prawidłowa nazwa jezioro Granda); Avernus/Averno jezioro kraterowe w okolicy Neapolu', *jezioro* (8), *katarakta, Kingani* 'rzeka w Afryce' (3), *laguna, Leman* 'jezioro w Szwajcarii, in. Jezioro Genewskie' (2), *Marmara* 'Morze Marmara, morze śródziemne we wschodniej części Morza Śródziemnego', *morze* (32), *Morze Czerwone, Morze Marmara* (2), *Morze Śródziemne, ocean* (2), *otchłań* (2), *płynąć, potok, rozlewy, rzeka* (5), *sadzawka* (2), *solanka, staw* (2), *stawek, stawy morgowe* 'stawy o powierzchni morgi, albo teren wielkości morgi, na którym znajdują się stawy', *strumień* (2), *strumyk, szum morza, szumieć* 'o odgłosach wezbranej wody' (2), *termy* (3), *termy Nerona* 'ruiny term zbudowanych za czasów Nerona na Polu Marsowym', *toń* (2), *uregulowana rzeka* 'rzeka o odpowiednio wyprofilowanym korycie', *Ursus* 'źródło wody mineralnej w Oblęgorku', *Wami* 'rzeka w Afryce', *wezbrać* (2), *woda* (15), *wodospad* (2), *zalewy rzek, Zambezi* 'rzeka w południowej Afryce', *zatoka* (2), *Zatoka Eleuzyjska* 'zatoka w Grecji, nad którą leży miasto Eleusis', *źródło siarczane*

6. NIEBO I CIAŁA NIEBIESKIE (47; 210)

blask księżycy 'światło odbite księżycy', *blaski słońca* 'jaskrawe światło promieni słońca', *błękit* 'niebo' (5), *błękit bez plamy* 'czyste niebo bez chmur', *błękitnie* 'o czystym, pogodnym niebie', *chmurka* (4), *chmurno* 'o niebie pokrytym chmurami' (13), *chmurny* (5), *chmury* (12), *ciemno* 'efekt braku słońca, pochmurnie' (5), *ciemność* 'efekt braku słońca' (2), *ciemny* (3), *cień, grzać* 'o ciepłe wydzielanym przez słońce', *gwiazda* (3), *iskrzyć się, jasno* (2), *łać się* 'o dużym natężeniu światła słonecznego', *kometa, księżyc* (13), *niebo* (24), *noc* (7), *obłok* (2), *ołowiane niebo* 'o niebie zasnutym przez deszczowe, ciemne chmury', *pełnia* (3), *połyskiwać, potop słoneczny* 'o dużych ilościach światła słonecznego', *promienny* 'jasny w wyniku dużej ilości światła słonecznego', *promień słońca, pył z sandałów Allacha* 'gwiazdy', *rozświecać, skrzyć się* 'o niebie pełnym gwiazd', *słoneczny* 'pełny słonecznego blasku', *słońce* (32), *szaro* 'niesłonecznie, mglisto' (7), *szarość, szary* 'o dniu pozbawionym słońca, pochmurnym' (7), *światło* (4), *światło boże* 'słońce', *świecić* (7), *zorza wieczorna* (2), *wschód słońca, wzejść, zachodzący, zachód, zaciągnięty* 'o pochmurnym niebie', *żywy zdroj* 'światło'.

Patrząc na zawartość kategorii semantycznych, już na wstępie można zauważyć, że leksyka przyrodnicza charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem znaczeniowym i dużą frekwencją. Warto jednak zaznaczyć, że filiacja tej warstwy słownej w korespondencji nie jest równomierna¹⁰. Do czynników determinu-

¹⁰ Leksyka przyrodnicza jest obecna w znakomitej większości pisanych przez Sienkiewicza listów. Wyjątkiem są tu listy bardzo krótkie, czysto informacyjne, w których pisarz powiadał najbliższych o codziennych, drobnych sprawach (np. zakupach, wizytach lekarskich, odwiedzinach itp.) oraz około 100 listów pisanych do szwagierki od połowy 1892 do końca 1895 r., dokumentujących historię nieudanego małżeństwa z Marią Wołodkowiczówną (zob. Mariak, „Formy adresatywne w nagłówkach” i „Komplementy i pochwały”).

jących jej użycie można zaliczyć: osobę adresata, czas powstawania korespondencji, a zwłaszcza poruszaną w liście tematykę. Najwięcej słownictwa przyrodniczego występuje w listach, w których Sienkiewicz pisał o swoich podróżach, zwłaszcza tych corocznych do uzdrowisk we Włoszech, Francji, Szwajcarii¹¹, wakacyjnych do Zakopanego, Rudy, Szryńska, Frein i Ploumanach, a także tych bardziej egzotycznych o charakterze poznawczo-turystycznym do Afryki, na Bliski Wschód oraz do Grecji, Włoch czy Hiszpanii¹². To właśnie dzięki krajowym i zagranicznym peregrynacjom Sienkiewicz miał najwięcej okazji, aby obserwować przyrodę. Przedmiotem refleksji pisarza były wówczas zjawiska atmosferyczne, pogodowe, ciała niebieskie, a także charakterystyczna dla odwiedzanych miejsc fauna, flora oraz ukształtowanie terenu i akweny.

Leksyka przyrodnicza występuje nie tylko w relacjach podróżniczych. Wiele kolokacji ze słownictwem z tego kręgu tematycznego pojawiło się w opisach polowań, posiadłości w Oblęgorku oraz Warszawy i Krakowa – miast, w których Sienkiewicz spędzał czas, będąc w Polsce. Do czynników determinujących użycie leksyki przyrodniczej zalicza się także adresata oraz czas i okoliczności powstania listu. Passusy poświęcone przyrodzie pojawiały się najczęściej w listach pisanych do szwagierki – Jadwigi Janczewskiej (197, czyli prawie połowa z wszystkich 406 deskrypcji), a także trzeciej żony (111), obojga dzieci (łącznie 85). W korespondencji z pozostałymi członkami rodziny Sienkiewicz sporadycznie podejmo-

---

¹¹ Do ulubionych i systematycznie odwiedzanych miejsc kuracyjnych za granicą należały: Kaltenlegeben, Abbacja, Gastein, Ostenda, Biarritz, Karlsbad, Nicea, Ragaz, Lugano, Lowrana, St. Raphael, Baden, Arcachon, Reichenhall, Ploumanach w Bretanii, a także uzdrowiska na francuskiej i włoskiej Riwierze.

¹² Z biografii Sienkiewicza, a także z jego reportaży podróżniczych wiemy, że w swoim życiu pisarz odbył cztery znaczące, dłuższe wyprawy zagraniczne: do Ameryki (1876-1878 r.), na Bliski Wschód do Turcji, Konstantynopola oraz Grecji i Italii (6 X – 10 XII 1886 r.), do Hiszpanii (wrzesień – październik 1889 r.), a także do Afryki (styczeń – kwiecień 1891 r.). Z wyjątkiem wyprawy amerykańskiej, wszystkie pozostałe podróże zostały odnotowane w korespondencji prywatnej, głównie z Jadwigą Janczewską. Podróż do Ameryki nie została zarejestrowana w *Listach*, ponieważ odbyła się, zanim Sienkiewicz założył rodzinę.

Peregrynacje zamorskie do Ameryki i Afryki zaowocowały obszernymi zbiorami *Listów z podróży do Ameryki* i *Listów z Afryki*. Pozostałe wyprawy – do Hiszpanii, Grecji czy Egiptu – stały się podstawą reportaży i felietonów drukowanych w czasopiśmie, np. „Walka byków” i „Wspomnienie z Hiszpanii” były drukowane w *Słowie* (9-15 VII 1889 r.; nry 151-156) i w *Czasie* (9-16 VII 1889 r.; nry 154-160); „Sfinks nocą” i „Opis Port Saidu, Nilu, Kanału Sueskiego i pustyni” w *Słowie* (5-10 IX 1891 r.; nry 197-200). Źródłem wiedzy o wyprawie na Bliski Wschód, do Grecji i Włoch, podczas której Sienkiewicz zwiedził Rumunię, Bułgarię, Turcję, Akropol, Neapol, Rzym, Florencję, Pompeje i wspiął się na Wezuwiusza, jest tylko korespondencja ze szwagierką – Jadwigą Janczewską i siostrą Heleną.

wał tematykę przyrodniczą (razem 13 cytatów)¹³. Lektura korespondencji ujawniła, że Sienkiewicz częściej przywoływał realia przyrodnicze w listach z pierwszego okresu korespondowania, czyli sprzed 1900 r. W listach późniejszych reminiscencje przyrodnicze są znacznie rzadsze, pomimo że pisarz nie zmienił swojego stylu życia i nadal często podróżował oraz brał udział w polowaniach¹⁴.

III. LEKSYKA PRZYRODNICZA W LISTACH O TEMATYCE PODRÓŻNICZEJ (STRATYFIKACJA FORMALNO-FUNKCJONALNA)¹⁵

Opisy¹⁶ natury występujące w korespondencji dokumentującej wyjazdy różnią się objętością i stopniem szczegółowości przekazywanych informacji. Deskrypcji rozbudowanych (co najmniej kilkudzaniowych), nasyconych detalami cech i waloryzacją przywoływanych obiektów jest więcej, można więc przyjąć, że Sienkiewicz preferował taką formę prezentacji, np.:

Droga z Ruszczuku trwa godzin sześć krajem prawie pustynnym, któremu jesień odebrała wszystkie kolory, jakie w innych porach mieć może. Wszędzie szaro, jednostajnie, posepnie. Krajobraz urozmaicają tylko stada owiec, bawołów i koni, które gdzieniegdzie spostrzegasz na równinie. W powietrzu krążą wielkie orły i sępy. Czasem trafi się wieś turecka potem znów kilkanaście mil pustyni. Drzew nigdzie. Studnie tureckie w kształcie murów z podwyższoną ścianą środkową nadają okolicy bardzo wschodni, pustyniowy charakter. Od połowy drogi kraj zaczyna się łamać w jary i wąwozy, na koniec góry wyrastają po obu stronach drogi, niezbyt wysokie, bezdrzewne,

¹³ Zbiory listów adresowanych do siedmiorga członków rodziny mają różną objętość (od 6 do 600 listów). Przyczyną dysproporcji jest czas trwania korespondencji oraz stopień jej zachowania. Pisarz najdłużej korespondował ze swoją szwagierką (1879-1916 r.) oraz z trzecią żoną (1888-1913 r.). Oba zbiory listów przetrwały w prawie kompletnym stanie. Korespondencja z pozostałymi członkami rodziny trwała krócej i z różnych przyczyn zachowała się tylko częściowo.

¹⁴ Listy pisane po 1900 r. w większości charakteryzują się niewielkim zróżnicowaniem tematycznym (zdrowie, choroby, sprawy życia codziennego, komentarze aktualnych wydarzeń kulturalnych, politycznych) i mniejszą oryginalnością ujęcia tematu, a także uboższym repertuarem środków językowego wyrazu. Zob. np. Mariak, „Formy adresatywne” i „Komplementy i pochwały”).

¹⁵ Ograniczenia objętości artykułu sprawiły, że spośród trzech głównych kręgów tematycznych determinujących użycie leksyki przyrodniczej do analizy wybrałam tylko podróże.

¹⁶ Rozumienie pojęcia *opis* przyjmuję za Bożeną Witosz (56) i traktuję jako typ tekstu, którego nadawca orzeka wyłącznie o cechach obiektu (inherentnych i relacyjnych). Dobór wykładników kategorii cechy zależy od składników wewnątrztekstowych i uwarunkowań zewnętrznych, np. od funkcji opisu; intencji nadawcy (przekazanie informacji lub oceny, wzbudzenie uczuć estetycznych odbiorcy itp.). Przyjmuję również, że typowy jest opis wielowypowiedzeniowy (choć dopuszczalne są jednowypowiedzeniowe), skończony z punktu widzenia nadawcy o dających się uchwycić granicach (Witosz 62).

pokryte jakby śniegiem szczątkami białego kamienia. Od stacji Szejtandzig wznoszą się coraz wyżej i stromiej. Są to ostatnie odrośla Bałkanów, które wreszcie toną w morzu. Bliżej Warny doliny zamknięte tymi górami zmieniają się w błota, na koniec widzisz jedno wąskie a długie jezioro idące do samej Warny. Gdyby brzegi jego były bardzo skaliste lub okryte lasami, byłyby to piękna okolica, ale w tym martwym otoczeniu i sama toń wydaje się martwą. (JJ 1886, 22)¹⁷

Natomiast okolice są równie czarujące, jak ciekawe. Mimo najgorszej pogody zwiędziłem Pausilippo, Agnano (jezioro, a raczej stary krater wulkaniczny). Psią Grotę pełną zabójczych gazów, które w trzy minuty zdolne są zabić człowieka, dalej Puteoli, Baje, Pompei i Wezuwiusz. Byłem u samego krateru. Od strony Torre del Annunziata widziałem lawy płynące i chodziłem po skorupie tak cienkiej, że przebiwszy ją kijem okutym można widzieć ogień pod spodem, a tak mocnej, że może unieść daleko większy ciężar od człowieka. Na wszystkich tych wycieczkach w grotty i na wulkany, które z daleka wydają się nieco ryzykowne, nie ma większego niebezpieczeństwa, ale za to są niesłychanie męczące. Zwłaszcza wejście na Wezuwiusz jest okropne, bo nogi do kolan zapadają się w popioły, miał lawowy itd. Przy tym w podeszwy pali, a w plecy ziębi, bo ciął nas wiatr z deszczem; dymy siarkowe gryzą itd. (HS 1886, 1)

Opisy krótkie, lapidarne, typu:

Ogród jest wspaniały: wszystko buja i kwitnie (JS 1910, 41); Na świecie chmurno (MB 1913, 532); Jest to dolina wąska, wśród stromych gór lasem pokrytych (JJ 1887, 61); Za linią kolejową, naprzeciw domu, o niespełna kilometr las liściasty i czarny (MB 1908, 250); Ogród nieduży, ale las wokoło i okolica bajeczna (HJS 1909, 50); Przy zakładzie jest ogromny park ze starymi drzewami, a przed zakładem płynie Brenta (MB 1908, 292); Wiosna nareszcie się namyśliła, ale drzewa jeszcze nierozwinięte (JS 1912, 60); Pogoda dziś lepsza i cieplej, gdyż słońce dogrzewa (JS 1912, 59)

należą do rzadkości i są typowe raczej dla korespondencji pisanej w późniejszym okresie, zwłaszcza po 1900 roku.

W przywołanych opisach drogi z Ruszczuku do Warny i wspinaczki na Wezuwiusza, ale także w pozostałych wypowiedziach deskryptywnych (zob. klasyfikację semantyczną materiału) zwraca uwagę duże nasycenie rzeczownikami konkretnymi, apelatywnymi i proprialnymi, nazywającymi – charakterystyczne dla danego miejsca – zwierzęta: *owce, bawoły, konie, orły, sępy*, rośliny: *drzewa, las, ogród, park, olchy*, zjawiska atmosferyczne i pogodowe: *burza, deszcz, dym, pogoda, słońce, śnieg, wiatr*, topografię terenu, np.: *brzeg, dolina, góry, grotta, jary, krater, odrośla Bałkanów, Psia Grota, pustynia, równina, wą-*

¹⁷ W nawiasach podano inicjały adresatów listów, czyli: MSz – Maria z Szetkiewiczów – pierwsza żona, MW Maria z Wołodkowiczów – druga żona, MB – Maria z Babskich – trzecia żona, JJ – Jadwiga Janczewska – szwagierka, HS – Helena Sienkiewiczówna – siostra, JS – Jadwiga Sienkiewiczówna – córka, HJS – Henryk Józef Sienkiewicz – syn; liczby oznaczają odpowiednio, rok powstania listu i jego numer w zbiorze listów prywatnych Sienkiewicza.

wozy, *Wezuwiusz*, skały, glebę, np.: *bloto*, *kamień*, *law*a, *miał*, *popioły*, *skorupa*; zbiorniki wodne: *Brenta*, *jezi*oro, *morze*, *toń*, oraz słownictwo określające cechy parametryczne tych desygnatów, takie jak: wielkość: *wielki*, wysokość: *niezbyt wysoki*, *wyżej*, grubość: *tak cienki*, *że...*, napięcie: *gdzie niegdzie*, *wszędzie*, *czasami*, *nigdzie*, *mocny*, długość: *długi*, szerokość: *wąski*, kształt: *w kształcie murów*, *łamię się w jary i wąwozy*, a także cechy jakościowe: *pustynny/pustyniowy*, *bezdrzewny*, *skalisty*, *okryty lasami*, *zabójczy*, *siarkowy*. W całym zbiorze korespondencji leksyka parametryczna nazywająca realia przyrodnicze jest znacznie bogatsza. Oprócz już wymienionych przykładów do tej kategorii można zaliczyć takie określenia jak: *ogromny* (grad, park, las, kark byka, głowa dzika, sztuka)¹⁸, *ogromnie* (Tesla wezbrała), *większy* (chmury, gorąco), *największy* (sztuka), *duży* (oczy psa, paki, rogi, śniegi), *dużo* (kurz, lasy, moskity, napadało śniegu), *potworny* (kartofle), *nie tak wielki* (rzeka), *niewiele mniejszy* (byk), *nieduży* (ogród), *mały* (gniazdeczko, kwiatki, orzechy, otwór groty, piasek), *drobny* (krupki); *mnóstwo* (jaja bażancie), *obfity* (opady, deszcz), *obfitość* (grzyby); *po kolana* (śnieg), *głęboki* (rów); *tęgi* (kły), *gruby* (warstwa sadzy), *na kilka łokci gruby* (żużel, popiół); *szeroki* (smuga wody), *węższy* (sklepienie groty); *niski* (łąka, równina, sklepienie), *wysoki* (sklepienie groty, przód konia, nogi konia). Funkcję wykładników wielkości pełniły także konstrukcje porównawcze typu: kartofle w ogrodzie są potworne (...) niektóre okazy, mniejsze wprawdzie od karmelickiej bani, ale *takie mniej więcej jak arbuzy i melony* (MB 1904, 96), *księżyc ogromny jak stół* (JJ 1887, 58), *liście duże jak dłoń* (JJ 1890, 216).

Równie bogaty i zróżnicowany jest zbiór leksyki określającej cechy jakościowe obiektów przyrodniczych, wskazującej na ich pochodzenie, cechy zewnętrzne, wiek, strukturę, przeznaczenie, działanie, temperaturę, gatunek itp.: *afrykański* (zwierzę), *angorski* (kot), *bez liści* (figi, platany, winnice), *bujniejszy* (kwiecie), *chłodny* (powietrze), *cienisty*, *zarosły* (park), *dziki* (dolina), *dżdżysty* (pora), *gliniasty* (grunt), *gryzący* (dym), *ławowy* (pole), *liściasty* (las), *malaryczny* (łąki), *młody* (liście), *nierozwinięty* (drzewa), *piaszczysty* (pustynia), *płynący* (lawa), *pofalowany* (grunt), *poplątany* (liany), *pszenny*, *żytni* (ziemia), *rasowy* (pies), *różnogatunkowy* (kwiaty), *spadzisty* (czub), *stary* (drzewa), *stromy* (góra), *śnieżny*, *mroźny* (zima), *świeży* (powietrze), *twardy*, *poszarpany* (złam lawy), *ulewny* (deszcz), *zimny* (deszcz), a zwłaszcza barwę¹⁹: *barwa czarnosiwa* (sko-

¹⁸ Aby zaoszczędzić miejsce, podaję tylko kolokacje bez cytatów ilustrujących ich lokalizacji.

¹⁹ Badacze twórczości artystycznej i publicystycznej Sienkiewicza zgodnie podkreślają jego wrażliwość kolorystyczną i inwencję w tworzeniu określeń barwnych (zob. np. Siekierska, „Nazwy barw”, „Kolorystyczna charakterystyka postaci” i „Barwy przyrody”; Szczaus, „Pole barw” i „Pole światła”; Seifert; Handke; Widerman; Kowalska i Pietrzak; Wilkoń; Mariak, *Leksyka z zakresu wojskowości* 219-226 oraz „Funkcja barw”).

rupy), *barwa oliwkowa* (ziemia), *białawy* (mgła), *biały* (Barania Góra, kot, lilie, obłoki, śnieg), *biały w brązowe laty* (wyżeł), *biały z kasztanowatym* (wyżeł), *bladobłękitny* (morze), *błękitnieć* (morze), *błękitniejszy* (wyspy), *błękitny* (grota, Lemnan), *brunatny* (góry), *czarniejszy* (góra), *czarny* (bór, kot, las, lawa, popiół, wiszar), *czzerwienieć* (kochie), *czzerwony* (buk, dęby), *dzikie kolory* (koty), *jasna zieloność* (krzaki), *jasnozielony* (kopuły drzew), *kolor czerwonawy* (skały), *kolor ołowiu* (morze), *kolor zwiędłego liścia* (ziemia), *kolorować się na jesienno* (drzewa), *koralewy* (krzewy), *nakrapiany czarno* (chart), *niebieski* (fala morska), *oliwny kolor* (ziemia), *pawie kolory* (laguna, morze Marmara), *poczernieć* (morze), *pstry* (kot), *purpurowy* (buk, kwiatki), *różowy* (brzeżki rumianków), *rudy* (dęby), *siny* (morze), *szafirowy* (morze), *szary* (mewy), *szary nakrapiany czarno* (chart), *tęczowe kolory* (lasy bukowe), *turkusowy o niezmiernie jasnych tonach* (morze), *ukolorowany przez jesień na setki barw* (drzewa), *w kolorach żywych, delikatnych* (jeziro Lemnan), *w kolorze czekolady* (śnieg), *wilgotna zieloność* (olch), *zaróżowić się* (jabłonie), *zielenić się różnorodnie* (tuje, laury, mirty), *zielony* (jabłka), *złoty* (krzewy), *żółty* (prymule, brzozy).

Zaprezentowany materiał dowodzi, że w przypadku Sienkiewicza dominującym zmysłem w postrzeganiu i poznawaniu natury był wzrok, czyli podstawowy i najważniejszy sposób percepcji świata. Jeśli chodzi o określenia innych doznań – głównie słuchowych, węchowych i dotykowych – występujących w deskrypcjach, to ich repertuar nie jest zbyt rozbudowany. Selekcja wrażeń jest warunkowana miejscem, w którym aktualnie przebywał Sienkiewicz, i ogranicza się do dźwięków, zapachów, wrażeń sensorycznych, charakterystycznych dla tych lokacji, np.

– głosy ptaków:

Kalten *okukiwane* ze wszystkich stron przez *kukulki*. Szczególniej rano z lasów, gajów, z gór i zarośli rozlega się nieustające: *Kuk-kuk!* (JJ 1887, 67); Chóry śpiewały pod oknami pani do późna, ale *słowiki* lepiej *śpiewają* (JJ 1887, 54); W głębinach *świergot niesłychany, krzyczą sójki*, żolny i mnóstwo innych nieznanych głosów (JJ 1887, 67); w domu *papuga wrzeszczała*, a z Wandzią mało było rozmowy (MB 1908, 309); musiałbym poprzestać na słuchaniu, jak „szpasiuncio” zaprasza gości (HJS 1913, 62)

– głosy egzotycznych zwierząt:

siedziałem na myśliwskim krzeselku, *sluchając głosów szczekających małp* i jakiegoś *stękania* (JJ 1891, 284); *lwy* zawsze, gdy są bardzo spragnione, czując wodę, *stękają* w taki sposób (JJ 1891, 284); Moskitów dużo. Nie kęsają mnie, ale przeszkadzają *spać brzęczeniem* (JJ 1888, 128)

– głosy psów:

psy czekały w domu (MB 1908, 309); służące latają, *Herb wyje*, a ja kicham z kataru (MB 1904, 84).

Specyfikowanie wrażeń słuchowych jest właściwe opisom nie tylko świata zwierzęcego, lecz także innych zjawisk przyrody, takich jak:

– szum wody:

Wodospady bardzo *szumią* (JJ 1887, 76), *szum* morza spać nie dawał (JJ 1911, 507); Tepla wezbrała ogromnie i *szumi jak zakopiańskie potoki* (MB 1906, 185);

– odgłosy zjawisk meteorologicznych:

wicher, który literalnie *kwiczy*, *jakby kto w pobliżu zakluwał wieprze* (JJ 1890, 254), następnie krótka ulewa z *burzą, która mruczy* dotychczas (MB 1910, 392), Tu ciemno, listopadowo, wietrzno, *gwiżdżąco, wyjąco* i dżdżysto. (JS 1911, 55), *grzmoty* wraz z błyskawicami prawie nie ustają (MB 1908, 288), *Grzmi* przy tym bajecznie (MB 1908, 288)

– odgłosy podziemnych ruchów lawy wulkanicznej:

od chwili do chwili *słyszeliśmy huk* podziemny. Jest to *podobne do przetaczania się grzmotu po chmurach*, ale tym większe czyni wrażenie, że wychodzi ze środka ziemi. A do tego ta *przepaść odzywa się* co kilka minut – więc *sluchasz* i wyobrażasz sobie, co się tam dzieje (JJ 1886, 36), skorupa *kruszy się z takim dźwiękiem jak węgiel* (JJ 1886, 36).

Określenia doznań dotykowych sprowadzają się głównie do wykładników nazywających odczucia zimna, ciepła i wilgoci:

Co za *zar* czasem bywał – i to wilgotny, ciężki, bez elektryczności (JJ 1891, 284), W Krakowie do piątej *upał* niesłychany (MB 1910, 392), jest *gorąco* i słońce mocno *piecze*, choć wiatr (JJ 1887, 69), *gorąco* nie pozwala pójść daleko (JJ 1886, 36), *Słońce kąsa jak pies*. Jakież *gorąco!* (JJ 1888, 129), Wstrzymują mnie dżdże i *zimna* (MB 1910, 384), *Zimno* ciągle i wiatr urywa głowy (MB 1909, 318), Deszcz i chwilami słońce. *Ciepło* dosyć (MB 1910, 371), Pogoda lepsza i *cieplej* (MB 1910, 387), w Krakowie jest miękko i *ciepło*, ale *niesłychanie wilgotno* (JS 1910, 52), *Zimna* się skończyły, ale słońca nie ma, *parno* (JS 1916, 82).

Cechy postrzegane zmysłem węchu zajmują w listach miejsce drugorzędne i nie są przywoływane zbyt często:

Teraz są jaśminy i *pachną akacje*. (MB 1902, 39), wielkie *bukiety*, poruszane umyślnie, *roznoszą chłód*, *zapach* i opędzają muchy (JJ 1888, 127), *woń psów* z daleka sprawia mdłości (JJ 1886, 26), podziemia przepelnionego parą siarki. *Zapach duszący*, ale nie przykry (JJ 1886, 36), mysz zstąpiła do Hadesu, wskutek czego *zapach jest niemożliwy*. (HJS 1903, 21), wicher niesie tumany kurzu, a duszno, a gorąco, a *swąd!* (JJ 1886, 34).

Rzeczowej, zmysłowej prezentacji otaczającego świata służy także słownictwo konkretne. Dobór rzeczowników, nazywających zwierzęta, rośliny, ciała niebieskie, topografię terenu, zjawiska meteorologiczne jest podporządkowany głównie funkcji ukonkretniającej, zorientowanej na przybliżenie adresatom listów opisywanych obiektów. Klasyfikacja semantyczna ujawniła, że Sienkiewicz użył w opisach ponad 170 nazw zwierząt i 150 nazw roślin²⁰, z czego 49 to nazwy egzotycznej fauny i flory, niewystępującej w naszej strefie geograficznej, np. *aktynia*, *antylopa*, *bawół*, *bawół afrykański*, *hipopotam*, *krokodyl*, *lew*, *małpa*, *małpozwierz*, *plaszczka elektryczna*, *słoń*, *struś*, *zwierzokrzew*, *żyrafa*; *agawa*, *arum*, *banan*, *caprifolium*, *cyklameny*, *daktyle*, *drzewo św. Jana*, *drzewo pieprzowe*, *las oliwny*, *liany*, *palma*, *plantacja ryżu* itp. W pozostałych kategoriach znaczeniowych leksyka konkretna liczy ponad 300 przykładów, co łącznie daje 85% całości zebranej leksyki.

Oprócz rzeczowników konkretnych, leksyki parametrycznej i nazywającej wrażenia zmysłowe, ważnym dopełnieniem wypowiedzi deskryptywnych jest słownictwo wartościująco-oceniające, dzięki niemu możemy dowiedzieć się, jak pisarz werbalizował swoje uczucia (pozytywne, negatywne) oraz jaki był jego stosunek do otaczającej natury. Warto podkreślić, że w wyrażaniu swoich opinii *in plus* lub *in minus* Sienkiewicz wykorzystywał leksykę, która w sposób jasny i wyraźny wprowadzała określony typ ewaluacji, np. (+) *bajecznie* (tłuste kuropatwy, grzmi), *bajeczny* (okolica, widok, powietrze, psy), *ciekawny* (okolice, różne gatunki aktynii), *cudny* (pogoda), *dobry* (pogoda), *doskonały* (pogoda), *czarujący* (okolica), *ładny* (rumianki), *piękny* (okolica, pogoda), *prześliczny* (pogoda), *śliczny* (pogoda), *wspaniały* (pogoda, księżyc, hiacynty, ogród, bukiet storczyków, lasy); (–) *bardzo przykry* (pogoda), *martwy* (otoczenie, toń), *mdły* (zima), *najgorszy* (pogoda), *niegodziwy* (pogoda), *niesłuchanie męczący* (wejście na Wezuwiusza), *obrzydliwy* (zima, mokwa), *ohydny* (pogoda), *okropny* (pogoda), *oślizgły* (dzień), *podły* (klimat), *podlejszy* (pogoda), *posępny* (głębina), *straszny* (klimat), *zgniły* (pogoda), *zły* (pogoda). Funkcję oceniającą i ekspresywną jednocześnie pełni wyrażenie frazeologiczne *pod pse* (SF 1/673: ts. ‘niżej wszelkiej krytyki’) używane przez Sienkiewicza zarówno w kanonicznej, jak i zmodyfikowanej postaci. Modyfikacja frazeologizmu polegała na zamianie leksemu *pies* na konkretne imię jednego z psów pisarza, np.: Aura, po włoskiej, wydaje się *pod Wykopem* (JS 1908, 30), A nie miałbym nic dlatego, że naprzód pogoda tu jest *pod Wykopem*. A po wtóre, że my wybieramy się do Krakowa (HJS 1907, 40), *Pogoda pod Brychem*. Deszcz, wicher i dziesięć stopni o jedenastej” (MB 1903,

²⁰ Dla porównania w *Nad Niemnem* doliczono się 140 gatunków roślin, w *Panu Tadeuszu* – 89 ponazywanych określeniami specjalistycznymi lub regionalnymi. Za: Kowalska i Pietrzak 126-127.

64), Tu *pogoda nawet nie pod Brychem, ani Herbem, ale pod ostatnim obłęgarskim kundyssem*, więc mimo woli wyobrażam sobie, że tak jest i w Paryżu (JS 1908, 16).

Jak widać z przytoczonych kolokacji, przedmiotem oceny Sienkiewicza była najczęściej pogoda i związane z nią zjawiska meteorologiczne. Fakt ten nie dziwi, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę, że to właśnie dobra aura jest najważniejszym czynnikiem decydującym o powodzeniu wyprawy. Przewaga negatywnych opinii może świadczyć o tym, że podczas swoich podróży, nawet do słynących z ciepła i słońca krajów Europy południowej, Sienkiewicz raczej nie miał szczęścia do dobrej pogody.

Kolejną warstwą słownictwa przyrodniczego, której warto przyjrzeć się bliżej, są nazwy własne. Największe skupisko *nomina propria* występuje, co wydaje się zrozumiałe, w listach dokumentujących zagraniczne (zwłaszcza egzotyczne) podróże pisarza. Słownictwo tego typu pozwalało Sienkiewiczowi precyzyjnie wskazać miejsce pobytu, trasę podróży i w sposób jasny przekazać te informacje bliskim. Z perspektywy adresatów listów, ale także współczesnych czytelników przywołane przez Sienkiewicza nazwy naturalnych obiektów geograficznych i geologicznych, takich jak góry, wulkany: *Góry Dafni, Poikilon, Himettosi, Pentehkon, Psy Hiszpanii, szczyt Czamidze, Wezuwiusz*, grotty: *Grota San Germano, grota Sybilli Kumejskiej, Psia Grota*, wyspy, przylądki: *Ischia, Wyspy Książęce, przylądek Miseno*, morza: *Adriatyk, Czarne Morze, Marmara, Morze Śródziemne*, jeziora: *Agnano, Avernus, Grande, Leman*, rzeki: *Brenta, Kingani, Wami, Zambezi* oraz zatoki i cieśniny: *Zatoka Eleuzyjska, Bosfor*, mają walor faktograficzny, a także poznawczy. Dzięki nim możliwe jest odtworzenie prywatnego itinerariusza Sienkiewicza po miejscach w Europie, Afryce i na Bliskim Wschodzie, które pisarz odwiedził i uwiecznił w swojej korespondencji.

Kontynuując analizę nazw własnych, należy wspomnieć o ciekawej grupie imion, które nosiły, należące do rodziny Sienkiewiczów – psy. W całej, trwającej blisko czterdzieści lat korespondencji z najbliższymi pisarz uwiecznił trzynaście swoich czworonogów, o imionach: *Brycho / Bryś, Burek, Celer, Cezar, Finka, Foka, Herb, Łata, Pokraczek, Rask, Tres / Tresor / Tress / Trezor, Tuman, Wyka / Wykop*. Z treści listów wynika, że Sienkiewicz i jego dzieci bardzo lubili wszystkie psy, troszczyli się o nie, ale szczególną sympatią darzyli jamnika Wykopa, zwanego w skrócie Wyką²¹. Pierwsza wzmianka na temat psa znalazła się w liście z maja 1895 r., adresowanym do teściowej – Wandy Szetkiewicz:

²¹ Wyrazem przywiązania i sympatii, jaką Sienkiewicz i jego rodzina darzyli jamnika Wykopa, mogą być fotografie, na których obok członków rodziny został uwieczniony pies. Zob. np. Sienkiewicz, *Listy*, t. 4, cz. 3, fot. 15.

Kupiłem tu (w Kalten) ślicznego pieska, jamnika nadzwyczaj pięknej rasy, czarnego z rudymi plamami i białą piersią. Nazwałem go «Wykop», ponieważ są to psy do ściągania lisów pod ziemią²².

Potem w kolejnych listach pisarz chętnie dzielił się z rodziną informacjami na jego temat i radości, jaką wniósł w ich życie:

Pies jest tak zabawna figura, jak sobie można wyobrazić. Prawdziwy „krywolapek akademicki”. Będzie ogromna zabawa dla obojga i dla ojca. (JJ 1895, 415), Dzinka zachwycona Wykopem (pies, jamnik), którego jej przywozłem z Kalten i który w swoim rodzaju jest nadzwyczajnością (HS 1895, 8).

Ostania wzmianka na temat Wykopa pochodzi z listu do trzeciej żony:

Stało się tylko nieszczęście z Wykopem. Biedaczysko został sparaliżowany na tylne nogi, a zarazem zostały powstrzymane wszystkie naturalne funkcje. Weterynarz w lecznicy oświadczył, że (...) pozostaje tylko chloroform. Trzeba się więc było na to zdecydować – z ogromną i większą niż można sobie wyobrazić przykrością (MB 1909, 313).

O sympatii, jaką Sienkiewicz darzył wszystkie psy (nie tylko swoje), świadczą również określenia pozytywnie wartościujące, występujące w kontekstach poświęconych „duszom złotym”, np.:

Wśród łąk są (...) obora i zagroda, za którą beczą barany, a między nimi stoi „*dusza złota*”, *bardzo długoucha, bardzo mała, bardzo kosmata i zamyślona jak filozof*. (JJ 1909, 492), Burek jest *wielki, piękny, tłusty, połyskujący*; ma *bardzo ładne duże oczy* i jest w nadzwyczajnych łaskach u pani (JJ 1888, 102), Tuman *zdradza arystokratyczne usposobienie* (HJS 1910, 56), *Przepyszny* pies angielski *najczystszej rasy*. Białe z kasztanowatym i *oczy ma mądre jak człowiek* (MB 1904, 86); Psy są *bajeczne*. Chart jest szary, nakrapiany czarno, *nadzwyczajnej wesołości i ogromnie miły* (JS 1910, 41).

Ostatnim zagadnieniem wartym omówienia w tej części artykułu jest status leksyki przyrodniczej na tle polszczyzny drugiej połowy XIX wieku. Z kwerendy SW i SJPdor wynika, że większość zgromadzonych jednostek należy do ogólnej odmiany języka. Z wyjątkiem kilku zapożyczeń terminologicznych: *aktynia, arum, caprifolium, marmota, wintergarden*, a także zdrobnień, spieszceń: *borek, gniazdeczko, piesek, pliszeczka, szpasiuńcio, ślimaczek, kaktusik, mrozik*, tworzonych doraźnie połączeń wyrazowych (realnoznaczeniowych), typu: *zalewy rzek, gorąca para podziemna, pola kukurydzowe, rasowy wyżeł, step kukurydziany, siły podziemne*, nazw gatunkowych: *klimat pustynny, drzewo pieprzowe, wierzba płacząca*,

²² Fragment listu znajduje się w przypisie 10, dołączonym do listu 4. z 1897 r., adresowanego do syna (Sienkiewicz, *Listy*, t. 4, cz. 3, 16).

dąb czarny, samum afrykański, koń arabski, kot angorski, pies angielski, płaszczka elektryczna oraz wymienionych wyżej nazw własnych, z zasady nienotowanych w słownikach polszczyzny ogólnej, wszystkie pozostałe formy zostały poświadczane w SW i/lub SJPDor, zwykle w tym samym, co u Sienkiewicza znaczeniu.

Przewaga słownictwa wspólnoodmianowego (Markowski) wynika z dominującej w liście funkcji informacyjnej, a także z dążności pisarza do wiarygodnego, rzetelnego i jasnego prezentowania realiów przyrodniczych (zwłaszcza tych egzotycznych) w sposób dostosowany do wieku, doświadczenia i wiedzy adresatów.

Oprócz słownictwa wspólnoodmianowego w zbiorze leksyki przyrodniczej występuje (nielicznie) słownictwo właściwe innym odmianom polszczyzny. Artystyczną proweniencję można przypisać określeniom przenośnym typu: *błękit bez plamy, błękitna roztocz, dusza złota, gardziel morska, kita dymu, morze kwiatów, potop słoneczny, szata majowa, tkanina młodych liści, zielona fala, zielona tęcza, złotozielona chmurka, kopuły jasnozielone, pióropusz dymu, pył z sandałów Allacha, żywy źródło, kolorować się na jesienno, robić szcerby w naturze*, neologizmom, neosemantyzmom²³: *akademiczek, deszcz-kapuśniak, hipos, krywolapek, koaks, szpakowa; bestia, krakać, la bestia, lać się, powlec się, szczekać*; formom gwarowym (stylizowanym na gwarowe): *młaka, mokwa; kuropaćka, miedźwiedź, smrecek, ziaba*. Odmianę naukową, profesjonalną reprezentuje leksyka specjalistyczna²⁴: *agawa, akacja, aloes, amfibia, angor, banan, bania, bawół, chruściel, drzewo pieprzowe, dublet, kwiczol, małpozwierz, mistral, mors, nosacizna, nosorożec, odyniec otropiony, płaszczka elektryczna, ponowa, postrzałek, przelaszczka, samum, struś, szlakować zwierzokrzew, złotogłów, żolna*. Zaliczają się tu również wymienione wcześniej pożyczki terminologiczne. Oszczędne użycie form spoza sfery leksyki wspólnoodmianowej w korespondencji rodzinnej jest zdeterminowane funkcją użytkową listu prywatnego, nastawioną na przekazywanie informacji w sposób obrazowy i ciekawy, ale przede wszystkim rzeczowy i zrozumiały dla odbiorcy²⁵.

²³ Zaliczam tu wyrazy nienotowane w SW i SJPDor albo notowane w tych źródłach, ale z cytatem tylko z Sienkiewicza. W przypadku neosemantyzmów będą to leksemy notowane w SW i/lub SJPDor, ale w innym niż u Sienkiewicza znaczeniu.

²⁴ Włączam tu wyrazy, które w SJPD i/lub SW zostały opatrzone kwalifikatorami specjalistycznymi: bot. ‘botaniczny’, chem. ‘chemiczny’, łow. ‘łowiecki’, meteor. ‘meteorologiczny’, wet. ‘weterynaryjny’, zool. ‘zoologiczny’.

²⁵ Jak zauważa Stefania Skwarczyńska, w tego typu piśmiennictwie nadawca nie kieruje się kryterium piękna, tu „wolność ujęć i kompozycji krępuje praktyczność i celowość listu” (239).

ZAKOŃCZENIE

Poczynione dotychczas rozważania pokazały, że leksyka przyrodnicza pełni kluczową funkcję we wszystkich wypowiedziach deskryptywnych poświęconych naturze i zachodzącym w niej procesom. Sienkiewicz używał jej, aby jak najwierniej, a zarazem plastycznie i obrazowo oddać obserwowane realia przyrodnicze – ich kształt, wielkość i inne cechy inherentne, takie jak barwa, zapach czy wydawane dźwięki. Znaczna frekwencja i różnicowanie semantyczne materiału dowodzą, że Sienkiewicz był wnikliwym obserwatorem przyrody, zwracał uwagę na wszystkie jej przejawy, a efekty swoich obserwacji starał się opisać w listach jak najwierniej.

Jeśli chodzi o dystrybucję i frekwencję leksyki przyrodniczej, istotne jest to, że pisarz był wprawdzie zwolennikiem bardziej rozbudowanych opisów, ale jednocześnie dbał o dobro odbiorców i nie zamęczał ich drobiazgowymi wywodami. Podawał zawsze tylko ważne parametry ilościowe i jakościowe opisywanych obiektów.

Dzięki różnym wykładnikom parametrycznym i jakościowym, a także słownictwu konkretnemu, nazwom własnym, leksyce wartościująco-oceniającej wszystkie deskrypcje przyrody odznaczają się rzeczowością i mimetyzmem, ułatwiającym adresatom listów zrozumienie treści, ale także wyobrażenie sobie obrazów, które Sienkiewicz widział i tak sugestywnie „namalował słowami”.

BIBLIOGRAFIA

SŁOWNIKI WRAZ ZE STOSOWANYMI W TEKŚCIE SKRÓTAMI

- SF Skorupka, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. 1-2. Wiedza Powszechna, 1989.
- SJPDor *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958-1969, /doroszewski.pwn.pl/. Dostęp 8.04.2022.
- SLP *Słownik literatury polskiej XIX wieku*. Józef Bachórz, Alina Kowalczykowa. Ossolineum, 1991.
- STL *Słownik terminów literackich*, red. Janusz Sławiński, Ossolineum, 1988.
- SW *Słownik języka polskiego*, red. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, t. 1-8, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1900-1927, crispa.uw.edu.pl/object/files/4380/display/Default. Dostęp 8.04.2022.

MATERIAŁY I OPRACOWANIA

- Adamek-Świechowska, Adrianna. „Reporterskie spotkanie Zygmunta Glogera i Henryka Sienkiewicza w Puszczy Białowieskiej”. *Zygmunt Gloger: pisarz, myśliciel, uczonej: studia*, red. Jan Leończuk, Jarosław Ławski i Łukasz Zabielski, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, 2016, ss. 131-155.
- Handke, Kwiryna. „Henryk Sienkiewicz i Stefan Żeromski jako kolorysty”. *Henryk Sienkiewicz w kulturze polskiej*, red. Tadeusz Bujnicki i Krzysztof Stępnik. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007, ss. 319-336.
- Kowalska, Danuta, i Magdalena Pietrzak. „Elizy Orzeszkowej i Henryka Sienkiewicza opisywanie przyrody”, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, t. 26 (46), nr 1, 2019, ss. 111-133.
- Kowalska, Danuta. „Środki artystycznego obrazowania w *Listach z Afryki* Henryka Sienkiewicza”. *Studia Językoznawcze*, t. 16, 2017, ss. 149-162.
- Krzyżanowski, Julian. „Wstęp”. Henryk Sienkiewicz. *Listy*, t. 1, cz. 1: *Marian Albiński – Cyprian Godebski*, red. Julian Krzyżanowski, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977, ss. 6-7.
- Mariak, Leonarda. „Językowa kreacja Kozaka w *Ogniem i mieczem* Henryka Sienkiewicza. Część III. Step ukraiński”. *Studia Językoznawcze*, t. 11, 2012, ss. 109-135.
- Mariak, Leonarda. „Komplementy i pochwały jako wyraz grzeczności językowej w korespondencji prywatnej Henryka Sienkiewicza” (w druku).
- Mariak, Leonarda. „Formy adresatywne w nagłówkach i formułach kończących listy Henryka Sienkiewicza do żon”. *Roczniki Humanistyczne*, t. 61, z. 6 (Językoznawstwo), 2013, ss. 155-165.
- Mariak, Leonarda. *Leksyka z zakresu wojskowości w Trylogii Henryka Sienkiewicza. Część I. Analiza i interpretacja*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2010.
- Mariak, Leonarda. „Funkcja barw w listach Henryka Sienkiewicza do członków rodziny”. *Studia Językoznawcze*, t. 13, 2014, ss. 127-155.
- Markowski, Andrzej. *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1992.
- Miodunka, Władysław. *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1989.
- Najder, Zdzisław. „O *Listach z podróży do Ameryki* Henryka Sienkiewicza”. *Pamiętnik Literacki*, z. 1, 1955, ss. 54-122.
- Pietrzak, Magdalena. „Językowe sposoby opisywania (przybliżania) obcej rzeczywistości w *Listach z podróży do Ameryki* Henryka Sienkiewicza”. *Wędrownica, podróż, migracja w języku i kulturze*, red. Ewa Biłas-Pleszak, Joanna Przyklenk, Artur Rejter i Katarzyna Sujkowska-Sobisz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018, ss. 345-359.
- Seiffert, Irena. „Barwy Afryki w utworach Henryka Sienkiewicza”. *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, red. Tomasz Korpysz i Anna Kozłowska. Wydawnictwo UKSW, 2009, ss. 265-285. *Prace Językoznawcze* 2.
- Siekierska, Krystyna. „Barwy przyrody w *Trylogii* Henryka Sienkiewicza”. *Poradnik Językowy*, z. 5, 1988, ss. 324-331.
- Siekierska, Krystyna. „Kolorystyczna charakterystyka postaci *Trylogii* Henryka Sienkiewicza”. *Poradnik Językowy*, z. 3, 1988, ss. 177-193.
- Siekierska, Krystyna. „Nazwy barw w *Trylogii* Henryka Sienkiewicza”. *Poradnik Językowy*, z. 2, 1988, ss. 10-119.

- Sienkiewicz, Henryk. *Listy*, t. 1, cz. 1: *Marian Albiński – Cyprian Godebski*, red. Julian Krzyżanowski, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977; cz. 2: *Mściław Godlewski – Władysław Jabłonowski*, red. Julian Krzyżanowski, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977.
- Sienkiewicz, Henryk. *Listy*, t. 2, cz. 1-3: *Jadwiga i Edward Janczewscy*, oprac., wstępem i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996.
- Sienkiewicz, Henryk. *Listy*, t. 3, cz. 1: *Józef Jankowski – Wincenty Lubostawski*, oprac., wstępem i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin; cz. 2: *Bolesław Ładnowski – Margerita Paradowska*, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin; cz. 3: *Karol Podkański – Artur Sienkiewicz*, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 2007.
- Sienkiewicz, Henryk. *Listy*, t. 4, cz. 1: *Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa – Maria z Wołdkowiczów Sienkiewiczowa – Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1888-1907)*, cz. 2: *Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1908-1913)*, cz. 3: *Henryk Józef Sienkiewicz – Jadwiga Sienkiewiczówna – Helena Sienkiewiczówna – Lucjan Sienkiewicz*, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin, Państwowy Instytut Wydawniczy, 2008.
- Sienkiewicz, Henryk. *Listy*, t. 5, cz. 1: *Mieczysław Skalkowski – Aniela Tulodziecka*, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin; cz. 2: *Aleksandra Ulanowska – Józef Żychoń*, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin; cz. 3: *Suplement (Adresaci A-R) – Listy do instytucji – Listy do nieustalonych adresatów*, oprac. i przypisami opatrzyła Maria Bokszczanin, Państwowy Instytut Wydawniczy, 2009.
- Sienkiewicz, Henryk. *Listy z Afryki, w dwóch tomach z licznymi ilustracjami w tekście*, Warszawa, 1893. www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7409/edition/6752/content. Dostęp listopad 2021.
- Sienkiewicz, Henryk. *Listy z podróży do Ameryki. Pisma*, t. 2, Warszawa 1880, polona.pl/item/pisma-henryka-sienkiewicza-t-2-listy-z-podrozy,MTU3NDg2Nw/3/#info:metadata. Dostęp 10.05.2022.
- Skwarczyńska, Stefania, *Teoria listu*. Towarzystwo Naukowe we Lwowie, 1937. Przedruk: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Białymstoku, 2006.
- Szamryk, Konrad. „Jeden temat – dwa pióra. Z Puszczy Białowieskiej Henryka Sienkiewicza a Białowieża w albumie Zygmunta Głogera”, *Zygmunt Głogor: pisarz, myśliciel, uczonego: studia*, red. Jan Leończuk, Jarosław Ławski i Łukasz Zabielski, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, 2016, ss. 241-235.
- Szczaus, Agnieszka. „Pola światła i cienia w *Listach z podróży do Ameryki* Henryka Sienkiewicza”. *Studia Językoznawcze*, t. 4, 2005, ss. 355-364.
- Szczaus, Agnieszka. „Pole barw w *Listach z podróży do Ameryki* Henryka Sienkiewicza”. *Studia Językoznawcze*, t. 3, 2004, ss. 375-386.
- Widerman, Krystyna. „Sienkiewicz – kolorysta czy rysownik?”. *Poradnik Językowy*, z. 9, 1969, ss. 520-526.
- Wilkoń, Aleksander. *O języku i stylu „Ogniem i mieczem” Henryka Sienkiewicza*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Witosz, Bożena. *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997.

LEKSYKA PRZYRODNICZA
W KORESPONDENCJI PRYWATNEJ HENRYKA SIENKIEWICZA
(ANALIZA FORMALNO-SEMANTYCZNA)

Streszczenie

Artykuł stanowi analizę leksyki przyrodniczej zawartej w listach prywatnych Henryka Sienkiewicza. W badaniach wzięto pod uwagę obszerny, liczący ponad 1400 zbior listów, z których wyekscerpowano 720 różnych pod względem formalnym i znaczeniowym określeń z kręgu semantycznego PRZYRODA.

leksyka z badanego obszaru tematycznego jest istotnym elementem tworzywa językowego listów prywatnych Sienkiewicza. Prócz funkcji *stricte* informacyjnej, wyodrębniającej i identyfikującej opisywane krajobrazy, zwierzęta, rośliny, zjawiska przyrodnicze, pogodowe, meteorologiczne, topografię terenu, podkreśla egzotykę, niezwykłość, scenerię opisywanych realiów, ukonkretnia i zwiększa sugestywność relacji pisarza.

Słowa kluczowe: leksyka; semantyka; idiolekt; korespondencja prywatna; Sienkiewicz

NATURE-RELATED LEXIS
IN THE PRIVATE CORRESPONDENCE OF HENRYK SIENKIEWICZ
(A FORMAL-SEMANTIC ANALYSIS)

Summary

This paper analyses the nature-related lexis used in Henryk Sienkiewicz's private letters. The research was based on an extensive sample of letters – more than 1,400 – out of which 720 different names, in terms of form and meaning, from the semantic field of nature were selected.

Lexis related to nature is an important element of the linguistic material of Sienkiewicz's private letters, especially those devoted to his travels. Apart from the strictly informative function, i.e. distinguishing and identifying the landscapes, animals and plants described, as well as natural, weather and meteorological phenomena, and the topography of the area, it emphasises the exotic and extraordinary scenery of the realities described, making the writer's statements more concrete and suggestive.

Keywords: lexis; semantics; idiolect; private correspondence; Sienkiewicz